

Türkiye-AB İlişkileri Ve Din

Eleştirel Bir Yaklaşım

Hüsnü Ezber BODUR *

Özet

Avrupa Birliği'nin doğuya doğru genişleme projesi kapsamında ve çeşitli faktörlerin etkisiyle Türkiye'ye 1999 yılında aday ülke statüsü verilmiştir. Bu yıldan beri, Türkiye AB üyeliği yolunda önemli adımlar atmış ve AB ile ilişkiler Türk siyasetinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu makalede, Müslüman çoğunluklu bir ülkenin AB'ye girmesinde İslamiyet bir engel midir? Ya da halkın çoğunun Müslüman olduğu bir ülkeyle Hristiyanlığın kimlik oluşumunda önemli bir kaynak olduğu AB arasındaki müzakerelerin seyrini din, olumsuz yönde mi etkileyecek sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Aslında bu yazıda, Türkiye-AB ilişkilerinde sorun oluşturabilecek çok çeşitli alanlardan biri olan bu boyutla ilgili yüzleri açıklamada yardımcı olacak bazı unsurlara din sosyolojisi çerçevesinde işaret edilecektir. Dinin hala bireylerin tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğu bir süreçte sekülerleşmenin, dini kurumu ve dindarlığı yok etme yerine dönüştürdüğü, hatta bireysel dindarlık ve ruhsallıkta bir artışa neden olduğu söylenebilir. Geleneksel ve köktenci bir çerçeveye hapsedilmiş İslami anlayışın ya da ötekileştiren ve partikülaristik bir yaklaşımı zımnen benimsemiş gözükten Avrupa Hristiyan kimliğinin Türkiye-AB ilişkilerinin seyrinde etkili olabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği,

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

2 ▪ Türkiye-AB İlişkileri ve Din

Sekülerleşme, Çok-kültürlülük, AB kimliği, Fenomenolojik Yaklaşım, Avro İslam, Avro Türkler, Sivil Toplum Örgütü.

Turkey and EU Relations and Religion

A Critical Approach

Abstract

Turkey has been accepted as a candidate member in the context of enlargement project of EU and in respect of a varies factors towards eastern periphery. Since the acceptance of Turkey as a candidate member in 1991, the relations with the EU have occupied a central place within Turkish politics. In this paper, I will try to answer the following questions. In fact, whether the religion will be an obstacle to the Muslim majority Turkey's accession to EU. On the other hand is there any role of religion on the deterioration of negotiation process between Turkey and EU in which Christianity is a major contributor to the Europe's identity formation. In fact in this paper, the various aspects related discussions on the above-mentioned questions will be pointed out from the perspective of the sociology of religion. Today, religion has been influential on the individual attitude and behaviors. The process of secularization has been transformed religious intitutions in place of erasing them, even it is said that it can give rise to an increase within individual religiosity and spirituality. In this respect, an Islamic understanding which is contained in the traditional and radical frameworks and the European identity based on Christian tradition in the sense of otherness and particularistic approach will change and affect the way of Turkey and EU relations.

Keywords: *Turkey, European Union, Secularization, Multiculturalism, EU Identity, Phenomological Approach, Euro-Islam, Euro-Turks, Civil Society Organization.*

Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, modernleşme yolunda hayati birçok reform gerçekleştirerek laiklik temelinde çağdaş toplumlar arasında yerini almıştır. Bu süreçte Türk toplumu demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi evrensel değerlere dayalı bir toplum tipine referansla Batı dünyası ile entegrasyon yolları aramıştır. Ancak AB ile tam üyelik girişimlerinin önemli tarihsel dönemeci olarak Batı'nın doğuya doğru genişleme projesi kapsamında Türkiye'nin Lüksemburg Zirvesi'nde 1997'deki başvuru talepleri sanki terslenerek reddedilmiş ve bu durum toplumda hayal kırıklıkları yaratmıştır. Daha sonra çeşitli faktörlerin etkisiyle 1999 sonlarında Helsinki Toplantısı'nda Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir. Bu tarihten günümüze kadar Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği konusundaki müzakerelerin ağır aksak, sanki kerhen yürütüldüğü şeklinde bir kanaatin de Türk kamuoyunda yer etmeye başladığı anlaşılmaktadır.¹

Bu yazıda, AB'nin, Müslüman çoğunluklu bir ülke olan Türkiye'nin tam üyelik başvurusu karşısındaki tutumu ile ilgili olarak; AB'nin Hristiyan değerleri ve mirası üzerinde temellendirilişinin rol oynayıp oynamadığı hususu, bu konu hakkında son yıllarda yapılan çalışmalar çerçevesinde tartışılacaktır. Bu konu, Yahudi-Hristiyan geleneğinin ürettiği norm ve değerler temelinde inşa edilen ve bir dizi birbiriyle ilişkili siyasal projelerle oluşturulan sosyo-politik düzenin dönüştürülmesi ve yeniden inşası olarak bir siya-

¹ Bkz., Yükleyen, "Compatibility of 'Islam' and 'Europe': Turkey's EU Accession", *Insight Turkey*, vol: XI, no: 1, 2009, ss, 115-131.

4 ▪ Türkiye-AB İlişkileri ve Din

sal otorite formu haline getirilen sekülerlik bağlamında ele alınacaktır.²

Türkiye ile AB arasında 4 Ocak 2005 tarihinde tam üyelik başvurusu çerçevesinde çeşitli fasılların müzakere edilmeye başlanacağı taahhüdüne rağmen, bu sürecin çok uzun olacağı ve tüm AB üyesi ülkelerin konsensüsü ile bu sürece hazır olması durumunda Türkiye'nin üyeliğinin ancak tamamlanabileceği, yani üyelik ihtimalinin çok uzak olduğu her fırsatta dile getirilmektedir. Aslında AB'ye girmenin şartı olarak 1993'te Danimarka'da yapılan AB zirvesinde kabul edilen "Kopenhag Kriterleri"nin Türkiye tarafından yerine getirilmesi gereği vurgulanmıştır. Buna göre, bireysel ve liberal özgürlüklerin genişlemesi, kültürel kimliklere ve inançlara devlet müdahalesinin azalması, istikrarlı bir demokratik yapının kurulması, insan haklarının gözetilmesi, hukukun üstünlüğünün benimsenmesi, azınlık haklarının korunması, piyasa ekonomisinin gereklerinin yerine getirilmesi, AB hukuku çerçevesinde oluşturulan politikalara, standartlara ve ortak kurallara uyma şartları ileri sürülmüştür.³

Türk kamuoyunun büyük çoğunluğu AB'ye üyelik konusunu desteklerken, AB'ye üye ülkeler arasında Türkiye'nin üyeliğine karşı olan bir kamuoyunun var olduğunu belirtmek isterim. Batı'da Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkanların temel argümanları ekonomik ve siyasal meseleler üzerinde odaklanmış gibi görünse de esas konunun kimi zaman açıkça, kimi zaman da üstü kapalı olarak dini-kültürel alana hasredildiği anlaşılmaktadır. Bu süreç ilk önce ekonomik birlik olarak ortaya çıkan ancak 1991'de Avrupalı

² Çınar, A., *Modernity, Islam and Secularism in Turkey*, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 2005, s. 9.

³ Duran, B., "Islamist Redefinitions(s) of European and Islamic Identities in Turkey", ed. Uğur, M.- Canefe, N., *Turkey and European Integration*, Routledge, London, 2004, s. 132-133

liderlerin Maastricht'te toplanarak bunun kültürel değerler temelinde "Avrupa Birliği"ne dönüştürülmesinde açıkça izlenebilir.⁴

Türkiye-AB İlişkileri ve Yahudi-Hristiyan Geleneği

Türkiye'nin, AB'nin genişleme projesi kapsamında, üyelik başvurusundan sonra Batı kamuoyunda İslam konusunda tartışmaların alevlendiği gözlemlenmiştir. Müslüman çoğunluklu bir ülke olarak Türkiye'nin AB'ye adaylığı konusunda gerek muhafazakâr sağ siyasi çevrelerden ve gerekse sol kesimden ciddi eleştirilerin din ve kültür ekseninde devam ettiği görülmektedir. AB'nin kimliği konusundaki tartışmalar, Türkiye'nin üyeliği söz konusu olduğunda, kültürel ve dini argümanları devreye sokarak farklı bir mecrada yürütülmektedir. Aslında üzerinde bir konsensüs sağlanamamış olan AB kimliğinin tanımlanmasında başta Fransa ve Almanya olmak üzere diğer bazı üye ülkelerin de katılımı ile kültürel boyuta vurgu yapan indirgemeci yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir.⁵ Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing, 2002 yılında verdiği bir demeçte, Türkiye'nin başkentinin Avrupa'da olmaması nedeniyle bir Avrupa ülkesi sayılamayacağını altını çizip, farklı kültür ve hayat tarzına sahip bir ülkenin Birliğe dâhil edilmesinin AB'nin sonu olacağı⁶ anlamına geleceğini belirterek; Batı'da, önde gelen politikacılar nezdinde de Türkiye'nin üyeliğine karşı dini kültürel temelli ön yargıların boyutlarını gözler önüne sermektedir.

⁴ bkz. Özyürek, E., "The Light of the Alevi Fire Was Lit in Germany and Then Spread to Turkey": A Transnational Debate on the Boundaries of Islam", *Turkish Studies*, Vol. 10, no: 2, 2009, ss. 233-253.

⁵ Küçükcan, T. – Güngör, V., "Image of Turkey and Perception of European Identity among Euro-Turks in Holland", *Turks in Europe*, Ed: Talip Küçükcan – Veysi Güngör, Türk Evi Research Center, Amsterdam, 2009, s. 456.

⁶ Göle, N., *İç İçte Girişler: İslam ve Avrupa*, çev.: Bektay, A., Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 168.

6 ▪ Türkiye-AB İlişkileri ve Din

Uzun bir geçmişe sahip olan Avrupa kültürünün Hristiyanlık temelinde geliştiği yönünde “indirgemeci” ve “özcü” bir anlayışın giderek taraftar kazandığı anlaşılmaktadır. Böylece demokrasinin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin gelişmesine yol açan Rönesans ve Aydınlanma Dönemi gibi süreçlerin Yahudi-Hristiyan geleneği ve mirası ile çok sıkı ilişkili olduğu meselesi üzerinde durulmuştur. Öte yandan sol çevreler de İslam’ın, Müslümanlara dine ve geleneğe sıkı bir bağlılığı teşvik eden bir zemine sahip olduğu iddiasıyla, Müslümanların seküler değerlere uymalarının çok zor olacağı belirterek liberal muhafazakârlarla aynı noktada buluşmuşlardır.⁷

Batılıların Türkiye ile ilgili korkuları arasında, AB’ye giren Türkiye’nin, farklı bir kültürel kimliğe sahip olarak, Batı’nın Hristiyan mirasına zarar vereceği şeklinde ön yargılar da yatmaktadır. Bu yüzden İslam’ın Batı kültür ve değerleriyle uyuşup uyuşmamasından ziyade Batılı değerlerin İslam’a nasıl uydurulacağı şeklindeki kaygının bu süreçte önemli rol oynadığının altı çizilmektedir. Gazeteci Diane Wolff, Türkiye’nin AB’ye girişine karşı çıkışını, Müslümanların Batı’yla entegrasyonu istememelerini ancak Batı’ya hâkim olma arzularına⁸, dayandırarak bu ön yargıyı açıkça dile getirmektedir. Böylece Türk toplumunun yeni ve bütünleşmiş bir Avrupa’yla entegre olmasının imkânsızlığından söz edilmektedir. Bu konuda Olivier Roy, Türkiye’nin AB’nin demokratikleşme taleplerini karşılama bile Türk toplumunun “Avrupalı” olmaması yani sekülerizme yol açan Hristiyan değer ve mirasını paylaşmamasından dolayı üye-

⁷ Özyürek, E., “The Light of the Alevi Fire was Lit in Germany and Then Spread to Turkey”: A Transnational Debate on the Boundaries of Islam”, s. 234

⁸ Hurd, E. S.,” Negotiating Europe: The Politics of Religion and the Prospects for Turkish Accession”, Review of International Studies (2006), 32, s.407.

liğe kabul edilemeyeceğini savunmaktadır. Başka bir ifade ile Türkiye'nin birliğe üyeliğinin kültürel değerler ve farklılıklar temelinde reddedilebileceği tezi Batı kamuoyunda siyasi liderler, akademisyenler ve medya tarafından yoğun bir şekilde işlenmektedir. O halde Türkiye'nin AB üyeliğine din ve kültür ekseninde karşı çıkışın temelinde Edward Said'in deyimiyle⁹, Hristiyan Batı'nın kendi dışındakileri yani İslam dünyasını öteki olarak dışlayıcılığı anlamında ontolojik ve epistemolojik anlayışın oluşturduğu önyargılar yattığını söyleyebiliriz.

Görüldüğü gibi modern din sosyologlarından Bruce da, Weber gibi klasik sosyologların izinden giderek, büyük dünya dinlerinin siyasal sonuçlarında gözlenen önemli farklılıkları Hristiyanlık lehinde ortaya koymakta ve Hristiyan geleneğinin liberal ve seküler demokrasilerin formasyonuna katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Avrupa kimliğini tanımlamada muhafazakâr politikacılar, Avrupa'nın Hristiyanlığına ve bununla ilişkili olarak partiküleristik anlayışına vurgu yaparak demokrasi, sekülerizm ve insan hakları gibi değerlerin oluşumu ve gelişimini dini-kültürel mirasla ilişkilendirmeğe çalışırlar.¹⁰ The Guardian gazetesi yazarlarından David Cronin; Sarkozy ve Merkel'in Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkışlarının temelinde, bu liderlerin Avrupa'yı bir Hristiyan Kulübü olarak görmelerinin yattığını ileri sürmektedir.¹¹ Bu anlayış doğrultusunda, Avrupa ve Avrupalı olma tanımlamalarının dini, kültürel, etnik ve coğrafi temelde belirlendiği, dolay-

⁹ Bkz., Otterbeck, J., "The Depiction of Islam in Sweeden", The Muslim World, vol: 92, Spring 2002, s. 144

¹⁰ Kaya, A., "Euro-Turks and the European Union: Migration, Islam and the Reign of Fear", Turks in Europe, Culture, Identity, Integration, (ed) Küçükcan, T.- Güngör, V., Türkevi Researh Center, Amsterdam, 2009, s.390.

¹¹ Cronin, "AB'nin Türkiye önyargısı",Radikal, 07-01-2010.

8 ▪ Türkiye-AB İlişkileri ve Din

sıyla, değiştirilemez karakterde olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin, Avrupa'ya özgü sekülerizm formlarını ve demokrasiyi benimsemesinin, Batı'nın ortak dini-kültürel temelini paylaşmamasından dolayı mümkün olamayacağı şeklinde ki bir kanaatin, hem politik karar verme mercisinde olan siyasi aktörlerin, hem de kamuoyunun arasında yaygın olduğunu belirtmek isterim. Yani, Batılı devlet ve toplumların çoğu, İslam'ı monolitik ve homojen bir blok olarak değerlendirerek Türkiye'nin bu birliğe girmesine, dini-kültürel kimliğinden dolayı, karşı çıkmaktadır. Bu hususu Avrupa'yı oluşturan unsurları değişmez olarak gören ancak tezinde çelişkiler barındıran Samuel Huntington'un görüşleri doğrultusunda analiz edebiliriz.

Huntington özetle AB'yi, Avrupa kültürünü ve Batı Hıristiyanlığını paylaşan milletlerin birliği olarak görmektedir. Avrupalı ve Müslüman kimliklerini birbirini dışlayıcı ve sabit olarak gören Huntington'un bu özcü, köktenci ve holistik yaklaşımını ünlü Türk tarihçisi Halil İnalçık eleştirmektedir. İnalçık, AB'yi ortak tarihi tecrübeleri paylaşan ve ortak coğrafi bölgede yaşayan toplumların oluşturduğunu iddia eden Huntington'un bir yandan medeniyetlerin değişmez dogmalara dayandığını ileri sürüp bir yandan da Avrupa toplumlarının tarihi süreç içerisinde oluştuğunu ifade ederek, dinamik yöne vurgu yapmasının tutarsızlığını ortaya koymaktadır.¹²

Türkiye'nin Avrupalı olmadığı iddiasıyla kültürel kimliği etrafında oluşturulan korkuların Batı kamuoyunda bir taban oluşturduğunu ifade etmiştik. Bu konuda The Economist okuyucularından birisinin editöre yazdığı bir mektupta Türkiye'nin Avrupa'ya ait olmadığı vurgulanarak Türkiye karşıtlığının Batı kamuoyundaki yankıları görül-

¹² İnalçık, H., "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme" Doğu-Batı, yıl:5, sayı:18, 2002, s. 118.

mektedir.¹³ Aslında Türkiye’de de Batı karşıtı politikaların siyasal İslamcı anlayışın öncülerinden olan Erbakan’ın geliştirdiği “*adil düzen*” fikrinde görmek mümkündür. Türklerin Avrupalı olmadığını, dolayısıyla Avrupa topluluğunun bir parçası olamayacağını belirten Erbakan, tüm çabaların İslam Birliği’nin kurulması yönünde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yine Erbakan’ın fikirleri doğrultusunda oluşan Milli Görüş geleneği; insanlık tarihini, birisi gücü temsil eden Batı medeniyeti diğeri de hakkı temsil eden İslam medeniyeti olmak üzere, iki medeniyet arasındaki mücadeleden alanı olarak görür. Burada siyasal İslamcı medeniyet söylemi ile Huntington’un *Medeniyetler Çatışması* tezi arasında ‘köktencilik’ ve ‘özgürlük’ bakımından ortaklık görülmektedir.¹⁴

Huntington, Batı’da daha çok ekonomik temelli olarak Müslüman çoğunluklu ülkelerden gelen işgücünün İslami geleneği görünür kılması bu insanların düşünce ve uygulamaları nezdinde İslam’ı problemlili hale getirdiği görüşünü savunmuştur. Böylece AB ülkelerinin gelecekte gereksinim duyacağı işgücü açığını bu kaynaklardan karşılaması durumunda, problemlili olan Müslüman göçmenlerin Avrupa’ya girişlerinin, oluşturulacak sanal duvarlar yoluyla kapalı topluluklar biçiminde kontrol edilmelerini önermektedir.¹⁵ Huntington’un, AB’ye ve Avrupa kimliğine karşı en büyük tehdidin bu birliğe Türkiye’nin girişiyle gerçekleşeceği kehanetinde bulunarak Avrupa kamuoyunda Türkiye aleyhtarlığının artması yönündeki çabalara ve geleneksel önyargılara bilimsel ve akademik söylemler örtüsü altında katkı sağlamaktan başka bir işe yaramayacağını belirtmek

¹³ Hurd, “Negotiating Europe”, s. 406.

¹⁴ Duran, “Islamist Redefinitions(s) of European and Islamic Identities in Turkey”, s. 127.

¹⁵ Yükleyen, Compatibility of ‘İslam’ And ‘Europe’, s.117-118.

isterim. Avrupa'da medyanın, akademik ve siyasi çevrelerin, Türkiye karşılığı bir söylem geliştirmelerinin altında Birliğin Hristiyan kimliğini muhafaza etmesi gereği üzerindeki zımni antlaşma oluşturmaktadır.¹⁶ Böylece AB ülke ve toplumlarının çok kültürlülüğe ve çeşitliliğe önem verdikleri şeklindeki söylemlerinin bir retorikten öteye gitmediği anlaşılmaktadır.

Sekülerleşme, Batı ve Din

Aslında dinle seküler dünya arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik çabalar bağlamında din sosyolojisi, klasik sosyologların görüşleri doğrultusunda sanayileşme sürecinin sekülerleşmeye yol açacağı tezi üzerinde neredeyse bir konsensüsün varlığından söz etmektedir. Ancak 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başından itibaren dünya ölçeğinde gözlenen dini canlanma çerçevesinde, din eksenli yeni tartışmaların da doğuşuna şahit olunmuştur. Din kurumunun modernleşme süreciyle birlikte zayıflayacağı ya da giderek gözden kaybolacağı şeklindeki sekülerleşme teorisinin bu öngörüsüne karşın, dinin modern toplumlarda bile kolektif aksiyon, sosyal birlik ve siyasal mobilizasyon için güç kaynağı olabileceği tezini benimseyen sosyal bilimciler belli bir yekûn teşkil etmeye başlamışlardır.

Bilhassa 1980'li yılların başında dinin kamusal alanda yeniden güç kazanmaya başladığını ileri süren din sosyologları bu konuyla ilgili olarak daha çok dinle siyasal alan arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmışlardır. Buna göre devlete bağlı din anlayışı veya devletle ana dini gelenek ya da dini organizasyonlar arasındaki etkileşimlerin Batı dünyasında kilise-devlet ilişkileri çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir. Burada kilise kavramıyla Hristiyan dini geleneğinde kurumlaşan dini organizasyon tipini ve devlet

¹⁶ Göle, İç İçe Girişler, s. 167.

sözcüğü ile de reformasyon sonrası Avrupa tarihinde kökleşen ulus-devlet modelini kastediyoruz. Burada modern dünyada birkaç kilise-devlet ilişkisinden söz edilebileceğini akılda tutarak, devletin resmi dini konusunu kısaca Steve Bruce'nin¹⁷ görüşleri doğrultusunda analiz edebiliriz.

Bruce, din ve siyaset arasındaki ilişkiyi bahis konusu olan dini geleneğe göre farklılık arz edeceğini göstermeye çalışmaktadır. Buna göre dinin siyasal sonuçları ile ilgili önemli olan birkaç faktörü belirleyerek, çeşitli dini gelenekler arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Bruce'a göre Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi monoteistik dinler Hinduizm ve Budizm gibi politeist dinlere göre daha katı ve tavizsizdir. Öte yandan Bruce'ın ileri sürdüğü bir başka faktöre göre dinler ulaştıkları etki alanları bakımından da farklılık göstermektedir. Buna göre Bruce, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerin evrenselci karakteristikleri kolayca emperyal arzulara dönüşebileceği kanaatindedir. Burada Bruce, Hristiyanlıkla İslamı karşıt kutuplar olarak takdim etme biçimindeki şarkiyatçı algı çerçevesinde Hristiyanlığın ulus devlete bağlı vatandaşlık anlayışını teşvik ettiğini oysa Müslüman ülkelerde bu türden bağlılıkların son derece zayıf olduğunu iddia etmektedir.

Bruce'ın ileri sürdüğü faktörlerden bir diğeri de din – devlet ilişkisiyle ilgilidir. Bruce analizlerinde İslam ve devlet arasındaki ilişkinin Hristiyanlıktakine göre daha sıkı ve iç içe olduğundan söz etmektedir. Yani Hristiyanlık, İslamiyet'in tersine dini alanı seküler alandan ayrı olarak görmektedir. Yine Bruce, birçok geleneksel dinin liberal demokrasiyle uyuşmamasından söz etmektedir. Modern ve sanayileşmiş toplumları bünyesinde barındıran Batı'nın en temel

¹⁷ Inger, F., Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives, Ashgate Publishing, Oxon, GBR, 2006, s.98-99.

12 ▪ Türkiye-AB İlişkileri ve Din

özelliğinin seküler olmasını Bruce, Protestan reformasyonu ile ilişkilendirmektedir. Çünkü Protestan reformasyonunun kapitalizmin doğuşunda önemli rol oynaması, bireyciliği ve eşitlikçiliği teşvik etmesi, dolayısıyla liberal demokrasinin doğmasında hayati bir unsur olduğunu ve dini farklılık bağlamını meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Avrupa Birliği'nin yeni başkanı Herman Van Rompuy, 2004 yılında Belçika Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada, Batılı evrensel değerlerin Hıristiyanlıktan türetildiğini iddia ederek Türkiye gibi Müslüman çoğunluklu bir ülkenin Birliğe girmesiyle AB'nin dağılacığından söz etmektedir.¹⁸

David Martin, Avrupa Hıristiyanlığının özellikle Batı sekülerizmine uyum sağlayabilecek nitelikte olduğunu ve inancın seküler yönde mutasyonunda Hıristiyan geleneğinin bizzat önderlik ettiğini söylemektedir.¹⁹ Sekülerleşmenin Batılı Yahudi-Hıristiyan geleneğinin üzerinde biçimlendiği anlaşılmaktadır. Bu dinsel mirasın Batılı sanayileşmiş toplumların temel karakteristiği olarak belirtilen ve belirlenen seküler toplum tipinin buradan da Batı Medeniyetinin moral temelini oluşturmasında önemli bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Bu ve benzeri söylemlerle dinin siyasetten ayrılması ve sekülerliğin ayrılmaz parçası olan seküler demokrasinin Batı'ya özgü bir başarı olduğu vurgulanmakta ve bunun Batı'yı, Batılı olmayan rakiplerinden üstün kıldığı anlamına geldiği hususunun da yaygın bir kanaat haline getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.²⁰

¹⁸ Cronin, D., "AB'nin Türkiye önyargısının ırkçılıktan farkı yok", 07-01-2010.

¹⁹ Bkz. Martin, D., "Integration and Fragmentation: Patterns of Religion in Europe", Religion in the New Europe, ed. Michalski, K., Central European University Press, New York, 2006, ss. 64-84.

²⁰ Hurd, E. S., "Negotiating Europe: The Politics of Religion and the prospects of Turkish accession", Review of International Studies, vol: 32, 2006, 409

Sekülerleşmeyi Batılı dini geleneğin gerçekleşmesi olarak ortaya çıkmış bir süreç olarak değerlendiren Elizabeth Hurd, Hristiyan dini değerleriyle modern seküler siyasetin belli tarzlarda birbirini güçlendirerek birleşmesinden meydana gelen siyasal otoritenin bir biçimi olarak görmektedir.²¹ Buna göre sekülerleşme süreci, belli kültürel kimlikle Batı medeniyetinin tarihsel geçmişiyle ve coğrafi yerleşimiyle sınırlandırılarak sekülerliğin şartı olarak tanımlanmış, dışlayıcı bir yaklaşım biçimi olmaktadır. Burada, AB kimliğinin oluşmasında ve sosyal birliğin tesisinde dinin önemi yeniden ortaya çıkmaktadır.²² Türkiye'nin AB'ye üyeliği söz konusu olduğunda Hristiyan sekülerizminin temellendirdiği demokrasinin kültürel sınırları, Türkiye'nin üyeliği tartışmalarında önemli olmaktadır.

Birçok Batılı düşünür, Hristiyanlık mirasının AB'ye üye ülkelerin ulusal kimlikleri üzerinde, tezahürleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de güçlü bir rol oynamaya devam ettiğine inanmaktadırlar. Bu çerçevede üretilen 'seküler tarafsızlık' tezi, din ve kimlik arasındaki ilişkiyi belirlemesi hasebiyle AB ülkelerine uygulanabilir nitelikte olduğu kabul görmektedir.²³ Böylece Hristiyanlığın Avrupa sekülerliğini ürettiğini ileri sürenler, Müslümanları ve özelleştirilmiş İslamı seküler mutasyona yol açamayacağı yargısıyla Hristiyan Avrupa'ya meydan okuyucu bir biçimde konumlandırmaktadırlar. Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesi bir anlamda çatışmacı din teorisi bağlamında Hristiyan değerlerin ve mirasının Avrupa kimliğinin

²¹ Hurd, "Negotiating Europe", s. 409.

²² Hervieu-Leger, D. , "The Role of Religion in Establishing Social Cohesion", Religion in the New Europe, ed. Michalski, K., Central European University Press, 2006, s. 51.

²³ Fokas, E. , "Islam in the framework of Turkey-EU relations: situations in flux and moving targets", Global Change, Peace and Security, Vol.20, Issue 1, 2008, s.96.

önemli oluşturucusu olarak kendi içerisinde de bir entegrasyon işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.

Berger'in deyiimiyle *inanç denizinde inançsız bir ada* nitelenmesine karşın Batı dünyası bugün yeni dindarlıkların doğup gelişmesine de tanıklık ediyor.²⁴ Sekülerliğin bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde etkileri bağlamında geleneksel dindarlığın bireysel düzeydeki en önemli göstergesi olarak kilise üyeliği ve kiliseye devam edip dini pratikleri yerine getirmede önemli düşüşlerin görüldüğünden söz edilmektedir.²⁵AB'ye üye ülke ve toplumlar , dini pratikleri yerine getirme bakımından aralarında büyük farklılıklar olmasına rağmen kurumsal dindarlık düzeylerinde önemli düşüşleri tecrübe etmektedirler. Yine de dini pratiklerde bir azalmanın görülmesi ve dinin daha çok bireyselleşme yönünde gelişme göstermesi geleneksel dini anlayışların bu toplumlarda etkisini tamamen kaybettiği anlamına gelmemektedir. Dini kurumlar geleneksel birçok fonksiyonunu ve gücünü kaybetmiş olsa da sembolik yapıları biçimlendirmesinden dolayı lokal kültürler üzerinde hala etkisini sürdürmektedir.²⁶

Geleneksel dindarıktan ayrı, diğer dindarlık formlarının mistisizmin ve ruhsallık biçimlerinin geleneksel dindarıktaki azalmayı telafi edecek önemli dini trendler olduğu yönünde bazı din sosyologları hem fikirdir. Şüphesiz geleneksel dindarlık düzeyindeki azalma anlamındaki sekülerlikle ilgili analizlerinin dinin organizasyonel boyutunun ya da din-devlet ilişkileri yanında, bireysel dindarlık formlarına doğru bir kayışın olduğundan bahsetmek müm-

²⁴ Knoblauch, H., "Spirituality and Popular Religion in Europe", *Social Compass*, 55 (2), 2008, s. 141.

²⁵ Bkz.XXIX. Uluslar arası Din Sosyolojisi Derneği'nin Leibzig'te düzenlediği konferansta sunulan bazı bildiriler, *Social Compass*, Vol: 55 (2), 2008.

²⁶ Hervieu-Leger, "The Role of Religion in Establishing Social Cohesion", 51.

kündür. Dindarlığın bu yeni formlarının ya da alternatif yeni dinlerin geleneksel dinlerin kaybını telafi edebilecek düzeyde de olmadığını belirtmekte yarar vardır.

Fenomenolojik din perspektifinden analiz edebileceğimiz bu yeni ruhsallık biçimleri, sübjektif bir tecrübe olmaları, bireyselliğe vurgu yapmaları ve daha zayıf organizasyon yapısıyla yamalı bohçayı andıran senkretik karakterli oluşumlar olarak görebiliriz. O halde bu yeni alternatif dindarlık ya da ruhsallık nosyonu daha az geleneksellik vurgusu ve daha çok bireyselliği öne çıkaran yapısıyla, kendisine Batı toplumlarında yer bulabilmektedir. Bu dindarlık biçimi, geleneksel sembol ve anlam kaynaklarını önünde bulan bireyler için öznel dindarlıklarının oluşumunda önemli olmaktadır. Öte yandan Hristiyanlık varlığını, paylaşılmış mazinin belleklerde yer eden ortak hatırası yoluyla bireyleri toplumlara bağlayarak bir başka bakımdan etkinliğini sürdürmektedir.

Avrupa'da sekülerleşme biçiminin bir ifadesi olarak dini bireyselleşme yönündeki eğilimi vasıflandırmak üzere İngiliz sosyoloğu Grace Davie bağlı olmadan inanma formülünü geliştirmiştir. Buna karşılık batılı toplumların dine karşı tutumlarını belirtmek üzere bu ifade "inanmadan bağlı olma" biçiminde yeniden düzenlenmiştir. Burada geleneksel dini sembollerin ve anlam kümelerinin toplum ve bireyler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim kiliseye hiç gitmediği halde hatta inançsız olduğunu belirten birçok batılının kilise vergisi ödemeye devam etmesi, dini sembollerin varlığını sürdürmesinden hoşnut olduğu gerekçesiyle izah edilmektedir.²⁷

Batı dünyası bir anlamda bu yeni ruhsallık formlarının doğmasından memnun gözükmemekte, hatta bu tür ge-

²⁷ Bkz: Hervieu-Leger, "The Role of Religion", 47-50.

lişmeleri, takip ettiği din politikası çerçevesinde din projesinin bir parçası olarak sahiplenir gözükmektedir. Bu çerçevede türdeş gibi gözükken ancak bir yandan geleneksel dinlerdeki parçalanmışlığı, bir yandan da alternatif yeni dindarlık formları çerçevesinde bir dini çeşitliliği bünyesinde barındıran bir oluşum olarak Batı'nın göçmen topluluklara uyguladığı din projesinin bir parçası olarak görmek mümkündür.

AB Ülkelerine Türk İşgücü Göçü, Avro Türkler ve İslam

Türkler, Batı Avrupa ülkelerine 1950'lerin sonu ile 60'ların başında bilhassa ekonomik nedenlerden dolayı gelmeye başladılar. Türkiye ile Almanya arasında 1961 yılında imzalanan bir anlaşma çerçevesinde, Türklerin işçi olarak göçleri ilk önce Almanya'ya olmuştur. 1973 yılında yaşanan petrol krizinin ekonomik yapı üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı bu yıldan sonra fazla işçinin istihdam edilmesine gerek duyulmayarak göç süreci yavaşlamış ancak evlilikler ve doğum yoluyla Başta Almanya olmak üzere diğer Batı ülkelerinde belli bir büyüklüğe ulaşmıştır.²⁸ Daha sonra Fransa, Hollanda, Belçika, İsveç ve İngiltere gibi bugün AB üyesi olan ülkelerin çoğu, Türkleri istihdam etmişlerdir. Bugün itibariyle başta Almanya olmak üzere çeşitli AB ülkelerinde yaşayan Türklerin sayısı 4,5 milyonu aşmıştır. Türklerin yaklaşık 3 milyonu Almanya'da yaşamakta ve bu ülkenin Müslüman nüfusunun %80'ini oluşturmaktadır. Buna karşılık sayıları 400 bine ulaşan bir Türk nüfusunun da Hollanda'da yaşadığı bilinmektedir.²⁹

²⁸ Adıgüzel, Y., "Turkish Organizations in Germany and Their Views on the European Union", *Turks in Europe, Culture-Identity, Integration*, Ed: Küçükcan, T - Güngör, V., Türk Evi Research Center, Amsterdam, 2009, s. 459

²⁹ Küçükcan, T- Güngör, V., "Image of Turkey and Reception European Identity among Euro-Turks in Holland", 436-437.

Müslüman çoğunluklu ülkelerden gelenlerle Türkler arasındaki dini tecrübe ve pratiklerde gözlenen farklılıklar, Türkiye dışındaki bu ülkelerin Batılı ülkelerle tarihsel koloniyal ilişki bağlamı doğrultusunda Avrupa'da değişik İslami görünüşleri ortaya çıkarmıştır. Avrupa'ya gelen işçilerin bir müddet çalıştıktan sonra tekrar topluca ülkelerine dönecekleri beklenmiş ancak bu işçilerin çalıştıkları ülkelerde yerleştikleri görülmüştür.

Avrupa Birliğine üye olan ülke ve toplumlara işçi olarak gelenlerin çocukları buralarda yetişmiş, iş hayatına girip çalışmaya başlamış, bir kısmı da çeşitli eğitim kurumlarına ve üniversitelere devam etmişlerdir. Ancak yeni kuşaklar, hukuk devleti söylemini vurgulayan bu ülkelerde kendilerine karşı hoşnutsuz ve ön yargılı bir kamuoyuyla yüz yüze gelmişlerdir. AB ülkeleri takip ettikleri göç politikası ve düzenlemeleri konusunda yanlış yaptıklarını zaman zaman itiraf etseler de dini kültürel bakımdan azınlık konumundaki bu grupları kapalı topluluklar halinde tutup sanki kale Avrupa imajı³⁰ çerçevesinde ötekileştirerek göçmenlere karşı olumsuz tutum içerisinde olan kitleyi artırmışlardır.

Batılı toplumlar, dini aktivitelerin idaresi ya da dinlerin yönetimi konusunda geleneksel din siyaset ayırımından vazgeçerek çoğulculuk ve çok kültürlülük görüntüsü altında, Müslümanların yönetimi ile ilgili yeni stratejiler geliştirmişlerdir. Buna göre dinlerin idaresi ile ilgili olarak AB ülkelerinde, iki ana politikanın benimsendiği görülmüştür. Liberal model olarak isimlendirebileceğimiz birinci yaklaşım göre, bu devletler, ilk önce İslam'ın demokratik değerlerle ve rejimlerle uyusabilecek şekilde ıslah edilmesine ve

³⁰ Korkut, R., "Çalının arkasından 'insani rota' arayışı", Radikal İki, 10-01-2010.

bu kapsamda “ılımlı Müslüman” tipin oluşturulması projesine ağırlık vermişlerdir. Ancak bu stratejiden vazgeçen Avrupa ülkeleri Müslümanları alt sınıf haline getirerek ana toplumdaki uzaklaştırma anlamında ikinci politik yaklaşımı benimsemişlerdir. Göçmenlerin tam vatandaşlık haklarına sahip olmalarını engelleyici stratejiler takip eden bu ülkeler, açık fiziki bariyerler oluşturmaksızın birçok yeni teknolojiler yoluyla etnik dini grupları denetim altında tutarak tüm davranışlarını kontrol etmeye çalışmaktadır.³¹

İlk önce ailelerini geldikleri ülkelerde bırakan bu geçici işçiler arasında dini pratiklerin toplumsal görünümü, Batı kamuoyunda ve siyasi çevrelerde çok fazla dikkate alınmamıştır. Ancak 1980’li yıllarda dini kimlik, sekülerleşme ve dinin özelleşmesi gibi konular tüm Avrupa’da, bilhassa İslam’ın rolü çerçevesinde tartışılmaya başlandığında³², Batı Avrupa’da Müslümanlarla ilgili meseleler akademik ve siyasi gündeme taşınmakta gecikmemiştir. Burada göçmen ve etnik azınlıklarla ilişkili sosyal ve siyasi süreçlerde dini-kültürel faktörün önemi çerçevesinde bilim adamları yeni göçmen dinlerine ilgi göstermeye başlamışlardır. Göç ve din arasındaki ilişkiyi tartışan ve yeni bir ilgiyi yansıtan çok sayıda araştırmanın önceliğinin İslam’a verildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda Avrupa’da yaşayan Müslümanların sosyal, politik, kültürel ve dini pozisyonları analiz edilmektedir.

Öte yandan bu çalışmalarda Avrupa’da yaşayan Müslümanlar arasında İslami değerlerin nasıl muhafaza edildiği ya da yeni çevreye uyarlandığı konuları da önemli yer işgal etmektedir. Diaspora durumu aynı ülkeden gelenler arasındaki arkadaşlık duygusunu güçlendirip, dini ge-

³¹ Bkz. Turner, B. , “Managing religions: state responses to religious diversity”, *Cont Islam*, 1, 2007, ss.123-137.

³² Inger, *Introduction to the Sociology of Religion*, s. 171

leneği canlandırırken onu önemli hale getirmektedir. Aidiyet duygusunu pekiştiren dinin, grubun kültürel kimliğini muhafaza etme ve sürdürmede önemli rol oynadığı görülür. Bu çerçevede göçmen dini topluluklar çeşitli hizmet alanlarını kapsayan yoğun faaliyetleriyle içinde yaşadıkları ülkelerde organize olmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, küreselleşme, göç, genişleyen demokrasi, iletişim ve ulaşım teknolojisinde meydana gelen devrim niteliğindeki gelişmeler ve eğitim imkânlarına kavuşma gibi süreçler dini organizasyon ve hareketlerin fikirlerini açıklamalarında ve yaymalarında önemli kanallar olmuşlardır.³³

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrupa Birliği'nin yeni üyeler yoluyla genişlemesi ve Avrupa'ya göçün devam etmesi birçok sorunların yanında vatandaşlığın anlamı, kimlik ve insan hakları hakkında yeni teorik bakış açılarının gelişmesine yol açmıştır. Seküler toplum tipinin tüm karakteristiklerine sahip Batılı toplumlarda yerleşmiş Müslüman azınlık nüfusun, kendi dini inanç ve değerleriyle ilgili taleplerini ve dini kimliklerini, kamusal alanlarda ifade etme yollarını arama girişiminde buldukları da bir gerçektir. Tam da bu etkileşim sürecinde Hristiyan dini geleneğin ve kilisenin oynadığı rol ile birlikte yeni paradigmlar ışığında Batılı ülkeler ve toplumlar, Müslüman grupları asimile etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte bilhassa 1980 sonrası Avrupa'da göçmen nüfusların çeşitli faaliyet alanları çerçevesinde organize olmaları önemli bir kimlik aracı olan dini, çatışmacı zemine taşımıştır.

Aslında Batı'da Müslüman grupların kimlik ve farklılıklarının tanınması şeklinde özetlenebilecek istek ve taleplerini, kendi toplumsal varlıklarına bir tehdit olarak algıla-

³³ Küçükcan, "Image of Turkey and Reception European Identity among Euro-Turks in Holland", s. 101.

yan Batı dünyası, Hristiyan temellerini zenginleştirecek politikalar takip etmeye başlamışlardır. Bu bakımdan AB ülkeleri, kendi kültürel kimliklerinin ana oluşturucuları olarak gördükleri sekülerist ve dini plüralist yaklaşımları göçmenler için palyatif türden iyileştiriciler olarak görüp daha makro düzeyde entegrasyonist politikalar takip etme yerine Müslüman azınlıkları gettolaştırma yolunu tercih etmişlerdir. Hristiyanlığın kendi dışındaki dini geleneklerle ve bilhassa İslamiyet ile çatışmacı ilişki içerisinde konumlandırılmasında bir yandan yeni dini alternatif dindarlıklar ve ruhsallıklar bağlamında bu çatışmanın Hristiyanlık içi entegrasyon ve dayanışma kaynağı olarak değerlendirilmesi, diğer yandan da sosyal birliğin tesisi yönünde bu sürecin fonksiyonel olabileceği düşüncesi hakimdir.

Göçmen kabul eden ülkelerde çalışan yabancıların tabi ki Türklerin bir kısmının profesyonel işlerde çalışmaya başlamaları ve dolayısıyla sosyal statü elde etmeleri, bir kısmının da yeni girişimciler olarak ekonomik hayatta durumlarını iyileştirmeleri, faaliyette buldukları ülkelerin halklarıyla sosyo-politik kaynaklı çatışmalara girmelerine yol açmıştır. Çatışmacı din teorisi sosyal ve ekonomik kıt kaynaklar üzerindeki çatışmanın dini ideolojik söylemlerle ifadelendirildiğini belirtmektedir.³⁴ İşte Hristiyan Batı dünyası ile buralarda işçi olarak çalışanların Müslüman kimlikleri arasında birbirini dışlayıcı çatışmacı ilişkiler, 1980'li yıllarda iyice alevlenerek su yüzüne çıkmıştır.³⁵

Dini farklılıkları yönetme çerçevesinde duruma göre çeşitli yaklaşım ve stratejilere başvuran AB üyesi ülkeler, çok kültürelci ve asimilasyonist politikalarda başarılı ola-

³⁴ Çatışmacı din teorisi hakkında bkz. Roberts, K. A., *Religion in Sociological Perspective*, Wadsworth Publishment, California, 1990, ss. 61-71.

³⁵ Turner, "Managing religions: state responses to religious diversity", s. 125.

mayınca Müslüman toplulukları kendi kapalı dünyalarında sıkı bir denetim altında tutmaya yönelik din politikasını benimsemiştir.³⁶ Nitekim 1979'lara kadar asimilasyonist politikaların terk edilip yerine dini-etnik farklılıkları vurgulayan kültürel çoğulculuğun ikame edilmesi şeklindeki söylem düzeyindeki gelişmelerin Müslüman topluluklar için uygulandığını söylemek zordur. Aslında Werner Sollos³⁷ gibi sosyologların önemle üzerinde durdukları kültürel çoğulcu paradigmanın etnisitenin sosyal inşasında etkili olacağı şeklindeki teorik perspektifi, genelde göçmen Müslüman topluluklar, özelde Türkler söz konusu olmaya başlayınca, pek dikkate alınmamıştır. Batı'nın göçmenlerle ilgili entegrasyonist politika ve düzenlemelerinde başarısız olduğu, buna karşılık dışlayıcı bir politika takip etme gereği duymalarından bizzat göçmen gruplar sorumlu tutulmaktadır. Halbuki bu süreçte Batılı ülke ve toplumların göçmenlere karşı daha baştan itibaren ön yargılı bir tavır sergilemelerinin ve bunları parazit olarak görmelerinin büyük payı vardır.³⁸

Batı'da verili "Avrupa" ve "İslam" kategorilerinin ve anlamlarının birbirini dışlayan entiteler olarak karşıt bir biçimde konumlandırılışından söz etmiştik. Ancak gerek çoğulcu ve demokratik değerlere dayalı bir Avrupa tanımının, gerekse farklı sesleri içerisinde barındıran çeşitli İslami tanım ve yorumlamaların, Batı kamuoyunda giderek taraftar bulduğundan da söz edilmektedir.³⁹ Bu konuda Bassam Tibi, seküler Batı'yla entegre olmuş bir İslam formu olarak "Avro İslam"ı ya da Avrupa İslam'ından yani Avrupa'ya ait

³⁶ Fokas, "Islam in the framework of Turkey", s. 92.

³⁷ Inger, Introduction of the Sociology of Religion, s. 170.

³⁸ Korkut, "Çalının Arkasından İnsani Rota Arayışı", s. 6.

³⁹ Modood, T. , "Muslims and European Multiculturalism", Religion in the New Europe, ed. Mishalski, K. ,European University Press, New York, 2006 , s.97-98.

bir İslam anlayışının doğduğundan söz etmektedir.⁴⁰ Bu anlayışa göre, kendini özel alanla sınırlandırmış ve bireysel dindarlık formuna vurgu yapan bir Avro İslam'ının, Batı'nın kültürel çoğulculuğu içinde sorunsuz bir entegrasyon sağlayabileceği iddia edilmektedir. Ancak böyle bir anlayışın ve teklifin, İslam'ın sosyal bir fenomen olarak Avrupa'da nasıl bir açılım sergileyebileceği ile ilgili analitik bir model olmadığı da belirtilmektedir.⁴¹

Homojen Avrupa İslam'ı ile ilgili normatif ve iyimser projeksiyonun ve modelin, gelenekselinden modern olanına ve radikaline kadar uzanan çoğulcu İslami seslerin varlığından dolayı, gerçekleşme şansının zayıf olduğu da ifade edilmektedir. Batı'da kurumsallaşmış çok sayıda birlik, dernek, kurum, informel çalışma grupları, medya ve yayın kuruluşları ve eğitim kurumları gibi oluşumların kendi İslam yorumları ve anlayışları, İslami yorumların ve seslerin çeşitliliğine işaret etmektedir. Bu bakımdan hem Avrupa hem de İslam kimliğini dinamik bakımdan ele alan bakış açılarının güçlenmesi, bünyesinde çeşitli sorunsallıklar barındıran Türkiye-AB ilişkilerini birazcık rahatlatılabilir.

Bugün Batı dünyasında bir tehdit unsuru olarak algılanan ve radikalizmle özdeşleştirilen tekçi bir İslam anlayışının hem medya ve siyasi alanda hem de akademik çevreler de yaygın olduğunu belirtmek mümkündür. Batı'nın çok kültürlülüğüne zarar verdiği belirtilen böyle bir İslam kurgusu ve anlayışından Avro Türkler de nasibini almaktadır. Aslında Batı'da yaşayan Türk nüfus arasında çeşitli dini cemaat ve hareketlere ya da radikal siyasi akımların içerisinde yer alanların oranlarının yüzde % 8 civarında

⁴⁰ Yükleyen, *Compatibility of Islam and Europe*, s. 122; Akbaş, E., "Lego Dinler", *Radikal II*, 10 Ocak 2010, Pazar, s. 9.

⁴¹ Yükleyen, "Compatibility of Islam and Europe", s. 122

olduğu bilinmektedir.⁴² Aslında bu tür dini grup ve hareket mensuplarının, inançlarını mutlaklaştırarak partiküleristik bir eğilim içerisinde oldukları söylenebilir. Bunların yanı sıra Avrupa'da yaşayan Türkler çeşitli sivil toplum örgütleri etrafında organize olarak insan kaynakları, mali yapıları ve sosyo-kültürel ağlar bakımından büyük bir potansiyel güce sahip olarak Türkiye'nin modern başarılarını Batı'ya taşıma ve buradaki gelişmeleri Türkiye ile buluşturma anlamında önemli bir bağ oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu tür organizasyonlar Anadolu İslam'ı, Alevilik ve Sufilik gibi birkaç İslami renkten bahsetmeyi mümkün kılacak bir çeşitliliği de ortaya koymaktadırlar.⁴³ Şüphesiz çeşitli İslami anlayışlara sahip olan Türklerin Batılı toplumlarla bir arada yaşama tecrübeleri, Batılı değerlere bir tehdit değil, bilakis kültürel etkileşim bağlamında önemli kazanımlar olarak görülebilir.

Türklerin Almanya ve Hollanda toplumlarıyla entegrasyonu konusunda karşılaştırmalı bir araştırma yapan Gönül Tol,⁴⁴ Hollanda'da yaşayan Türklerin yapısal ve kimliksel entegrasyon anlamında her iki ülkedeki tecrübelerinin farklılığına işaret etmektedir. Buna göre, istihdam seviyesi, ana kurumlarda sosyal statü elde etme ve prestijli işlerde çalışma, çeşitli faaliyetler çerçevesinde organize olma kapasiteleri, yaşadıkları toplum üyeleriyle sosyal temas kurma becerileri gibi sosyo-ekonomik bütünleşme göstergeleri bakımından Hollanda'daki Türklerin Almanya'dakilere göre toplumlarıyla daha entegratif bir ilişki içerisinde oldu-

⁴² Kaya, "Euro-turks and the European Union: Migration, Islam and the Reign of Fear" s. 406-407.

⁴³ Kaya, "Euro-Turks and the European Union: Migration, Islam and the Reign of Fear", ss. 406-409.

⁴⁴ Bkz. Tol, G., "Integration of the Turks in Germany and the Netherlands. Turks in Europe", Ed: Küçükcan, T. -Güngör, V., Türk Evi Research Center, Amsterdam, 2009, ss. 249-270

ğu sonucuna varılmıştır. Bu araştırmada Tol, Almanya ve Hollanda'da yaşayan Türklerin bir kısmının, Türkiye'nin aynı bölgelerinden gelen kişiler olduklarına dikkat çekerek bu insanların oluşturdukları sivil toplum örgütlerinin içinde yaşadıkları toplumlarla köprü oluşturmada farklılık arz etmelerinin sebebi olarak bu ülkelerin sosyo-politik şartlarının farklılığını göstermektedir.⁴⁵

Hollanda'nın bir çeşit çok kültürlülük politikasının öncüsü ve kuvvetli taraftarı olduğu şeklindeki anlayışın belki biraz ihtiyatla karşılanması gerekir. Hollanda dahil, bir çok batılı ülke kendi göçmen gruplarına vatandaşlık statüsü verme noktasında oldukça isteksiz davranmakta hatta zorlaştırıcı kurallar getirmektedir. Bu ülkeler, geçişçi işçi olarak çalışan göçmen gruplara mensup olanların tam vatandaşlık statüsü elde edebilmeleri için tarih, hukuk ve dil testlerinden geçerek başarılı olmalarını şart koşan yeni düzenlemeler yapmaktadır. Göçmenlerin değerlerinin içerisinde yaşadıkları çoğunluğun değerleriyle uyumlu hale getirilmesi sürecindeki vatandaşlık testleri Hollanda toplumunun değerlerini benimsemeyen göçmenlere karşı hiç de hoşgörülü olmayan yönetimin politikası bu konudaki en şiddetli uygulamaların örneğini teşkil etmektedir.⁴⁶ Hatta bazı muhafazakar siyasal gruplar, bu insanların çeşitli yollarla vatandaşlığa kabul edilmelerinden ziyade ülkelerine geri gönderilmelerini istemektedirler. Ayrıca çifte vatandaşlık gibi esnek düzenlemelerin ve politikaların ulusal egemenlik anlayışına ters düştüğü gerekçesiyle sosyal ve siyasal eleştirilerin odağı haline geldiği de bilinmektedir.⁴⁷

Almanya, tarihi geçmişine, siyasal kültürüne ve hu-

⁴⁵ Tol, "Integration of the Turks in Germany and the Netharlands", s. 251.

⁴⁶ Fokas, "Islam in the framework of Turkey", s. 91.

⁴⁷ Turner, "Managing religions:state responses to religious diversity", 125.

kuki sistemine bağlı olarak geçici misafir işçilerine karşı tecrit politikaları uygulama yönünde eğilim göstermiştir. Bu çerçevede Almanya'da takip edilen dini politikalarla; çoğulculuk, liberalizm veya çok kültürlülük gibi tarafsız kavramların içerdiği değerlere bağlı kalındığı görüntüsü verilse de, bazı dini organizasyon ve gruplarla kurulan ilişkilerin Avro İslam imajı ve projesi çerçevesinde değerlendirilmesine imkan verecek nitelikte olduğu düşünülebilir. Mesela Alman hükümetinin, dini azınlıkları bağımsız dini oluşumlar olarak tanıma yönündeki politikaları kapsamında görülen, ancak dini bir grup lehindeki politik tavrı hatta teşviki, Alevilerin kendilerini İslam'dan ayrı bir inanç sistemi şeklinde görmelerine yol açmıştır. Almanların 1990'larda Alevi inancını ayrı bir din olarak tanıma yönündeki faaliyetleri, çeşitli Alevi organizasyonlarının kurulması bağlamında, Türkiye'deki Alevi aktivistleri de harekete geçirmiştir. Nihayet AB'nin 6 Ekim 2004 tarihli Türkiye hakkında yayınladığı düzenli raporunda Türkiye'de yaşayan Alevileri azınlık olarak tanımlaması⁴⁸ da bir dizi tartışmaları beraberinde getirmiş ve Avrupa'daki Alevi organizasyonların Türkiye'yi zora sokacak bazı faaliyetleri tasvip edilmemiştir.

Bugün Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan Müslümanlar arasında dinin kültürel ve felsefi yönünü kutsal metinlerin lafzi okuması adına reddeden ve grupsal yapıyı vurgulayan ve daha çok köktencilğin bir çeşidi olarak vasıflandırabileceğimiz grupların varlığı dikkat çekmektedir.⁴⁹ Fenomonolojik din perspektifinden ele alabileceğimiz bu grupsal formasyonlar, dinin ne anlama geldiği hususu ile

⁴⁸ Özyürek, "A Transnational Debate on the Boundaries of Islam", s.244-245.

⁴⁹ Roy, O. , "İslam in Europe: Clash of Religions or Convergence of Religiosities?", Religion in the New Europe, ed. Mishalski, K. , Central European University Press, New York, 2006, s. 131.

ilgili kendi öznel tanımlamalarını üretip bunları nesnelleştirdikleri ve daha sonra da bu yeni din anlayışının grup mensuplarınca içselleştirilmesi yönünde gayret sarf ettikleri bilinmektedir.

Avrupa'nın birçok yerinde kendi İslami anlayışı ile ilgili tanım geliştirme gayretindeki İslami organizasyonlardan biri olan ve İslami prensipleri Batı'da hâkim kılmaya çalışan Milli Görüş'ün Almanya ve Hollanda'daki kollarının görüş ve faaliyet farklılığının arkasında böyle bir anlayışın izlerine rastlanmaktadır.⁵⁰ Bu konuda mesela Avrupa İslam'ı fikriyle ilgili olarak Almanya'daki ve Hollanda'daki Milli Görüş liderleri arasında fikir ayrılıkları görülmektedir. Şüphesiz Hollanda ve Almanya'daki dini kuruluşların ve oluşumların aralarındaki kısmi farklılıkları bu ülkelerin takip ettikleri sosyal, siyasi politikalarla ya da hukuki bağlamlarıyla ilişkilendirmek mümkün olsa da bu organizasyonların kültürel bağlamından koparılmış bir İslam anlayışlarının da etkili olduğu görülmektedir.

Avrupa'da yaşayan Müslümanların tek bir siyasi blok ya da sınıf oluşturamamasına karşılık, İslamiyet hakkında Batı dünyasında monolitik anlayışın hâkim olduğu ve İslamiyet'i siyasal İslam'la özdeşleştirme girişimlerinin önemini koruduğunu belirtmiştik. Buna göre, İslam'ın çok katı bir yorumunu oluşturan ve XVIII. yüzyıl Arabistan'ın kabilevi değerlerini yansıtan ve ticaret yollarının denizlere kaymasıyla çıkarları zedelenen köle tacirleri ve egemen sınıflar lehinde gelişen Vahhabilik hareketinin ve bununla ilişkili dini radikal Selefiyeci akımların veya siyasal radikal hareketlerin bugünkü tezahürleri İslamiyet olarak tanımlanmakta ve takdim edilmektedir. Bu çerçevede tarihsel süreç içerisinde çeşitli kültürel ve entelektüel faktörlerin

⁵⁰ Yükleyen, *Compatibility of Islam and Europe*, ss. 127-28.

etkisiyle ve değişik kültürlerle etkileşim çerçevesinde oluşan ve daha liberal bir din anlayışını yansıtan ve Türkiye'nin demokratik ve modern yapısı çerçevesinde oluşan Türk din yorumu, radikal dini çerçeveye oturtulmak istenmektedir.

Bilindiği gibi Türklerin İslami algı ve pratikleri, Arap, İran veya başka Müslüman çoğunluklu ülke ve toplumlarından tamamen farklı biçimde gelişmiş ve kendine özgü bir yapı kazanmıştır. Türklere özgü İslam anlayışında sufi-mistik yönelim, merkezi devletle ilişki ve lokal geleneklerle etkileşim içerisinde olma gibi hususiyetler önemli girdiler olmuştur.⁵¹ Bu bakımdan belirtilen karakteristiklerin günümüzde de Türk İslam anlayışında önemini koruduğunu ve Türk Müslümanlığının modern değerlerle uyumlu karakteri çerçevesinde daha insancıl ve sevgi ekseninde gelişme gösterdiği söylenebilir. Birbirini tehdit unsuru olarak gören geri ve önyargılı anlayışlara karşı, modern seküler toplumsal bağlamın yeni insan tipini, birbirine saygılı, tahammüllü ve demokratik değerleri içselleştirenler oluşturacaktır.

Sekülerleşmenin kurumsal, bireysel ve toplumsal çerçevede cereyan ediyor olması dini anlayışların toplumsal bağlamından soyutlanarak hayatiyet bulmasını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'deki din anlayışı, biraz önceki analizlerimiz ışığında Batı ile entegrasyonda bir engel teşkil etmeyebilir. Ancak Türkiye'nin modernleşme yolundaki kazanımlarının muhafazakâr ve radikal yorumlar içerisinde hapsedilmesi ve soyutlanması, dini düşüncenin zenginleştirilmesine engel olarak bu sürece olumsuz etki edebilir.

⁵¹ Yavuz, H. , "The Trifurcated Islam of Central Asia: A Turkish Perspective", *Asian Islam in the 21st Century*, ed. Esposito, J. L. - Voll, J. O. - Bakar, O. , Oxford University Press, New York, 2008, s.109.

Batı toplumlarında dindarlığın genel seyrinde azalma anlamındaki sekülerleşmenin işaretlerine sıkça rastlandığını bu konuda yapılan araştırmalar doğrulamaktadır. Bu bağlamda mesela, Almanya'nın ne kadar seküler olduğu, kiliseyle ilişkili ve kiliseye bağlılık çerçevesinde bir kan kaybının olduğu gerçektir. Nüfusun çoğunluğu hala Katolik ve Protestan kiliselerine bağlı olsa da kiliseye devam seviyelerinin çok düşük oluşu ve kiliseyle bağlarını koparanların sayısının artması toplumun seküler karakterini ortaya koymaktadır.

Dindarlığın azalması yönündeki bu genel trendin yanı sıra, 2003 yılında Avrupa Anayasası taslağında Avrupa'nın Hristiyan geleneğine vurgu yapılması etrafındaki yoğun tartışmalar ve yine Papa XVI. Benedict'in Köln'de düzenlenen XX. Dünya Gençlik Günü kutlamaları kapsamında 2005 yılında Almanya'yı ziyaretinde, yaklaşık bir milyon kişinin etrafında toplanması, sekülerleşme tezine karşıt gelişmeler olarak görülebilir. Yine 11 Eylül 2001'de ABD'de, 2004'de Madrid'teki saldırılar, yine tüm Avrupa'da zaman zaman camilere yapılan baskınlar gibi örnekler de dinin ve dini farklılıkların toplum üzerindeki etkilerinin devam ettiğini göstermektedir.⁵²

Buna göre din, uluslar arası siyasal arenada dini olaylar ve dini figürlerin geniş kalabalıkları, bilhassa gençleri etrafında toplamaya devam etmesi, dinin önemini koruduğunu göstermektedir. Ancak bu tür gelişmeler, Almanya'nın ya da tüm Avrupa'nın nüfusunun dindarlığında hızlı bir düşüşün yaşanması gerçeğini ortadan kaldırmaz. Hem kurumsal kalıpların üretilmesinde aktif olan bireylerin düşünce dünyalarında hem de gündelik fiil ve hareketlerinde dolaylı ya da dolayız olarak etkilemede önemli olan dinin

⁵² Volf, C., "How Secularized is German? Cohort and Comparative Perspective", *Social compass*, 55 (2), 2008, ss. 111-126.

etkinliğini veri olarak aldığımızda, Türkiye-AB ilişkilerine olumsuz yansımalarının önüne de geçebiliriz. Batılı ülkelerin demokratik yapıları ve organizasyonel oluşum ve faaliyetlere belli kurallar çerçevesinde serbestlik verilmesi etrafında çok çeşitli sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine şahit olunmuştur.

Şüphesiz bu ülkeler göçmenlerle ilgili takip ettikleri politikalar çerçevesinde, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini zaman ve şartlara göre ayarlayabilmekte, hatta bunların faaliyetlerini kontrol altında tutabilmektedir. Yine de bu organizasyonların, içinde faaliyet gösterdikleri ülkelerle Türkiye arasında bir bağ kurma potansiyeline sahip olduklarını ve entegrasyon noktasında, üzerine düşen görevleri yerine getirme yönünde bir çaba içerisinde oldukları da anlaşılmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken asıl mesele, Batı'nın kendi ürettiği demokratik değerler ışığında Türkleri öteki görüp dışlama yerine daha entegratif bir ilişkiye dayalı politikaları takip edip etmeyeceğidir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Türklerin dini veya başka türden kurdukları sivil toplum organizasyonlarının mahiyeti ve faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalardan Türklerin Avrupa'daki değişmelere uyum sağlama anlamında, tarihsel tecrübelerinin de etkisi altında esnek bir yapı sergileme potansiyeline sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁵³

Bu süreçte AB'ye üye ülke ve toplumların, içerisinde yer alan göçmenlere ve dini azınlıklara karşı, onları sabit bir alt sınıf haline getirerek ana toplumla ilişkilerini kısıtlayan politikalar takip etmeleri yerine daha esnek ve eğitim

⁵³ Bu konu ile ilgili olarak Talip Küçükcan ile Veysi Gönül'ün editörlüğünde yayımlanan *Turks in Europe, Culture, Identity, Integration* (Avrupa'da Türkler, Kültür, Kimlik, Entegrasyon) isimli kitapta yer alan Talip Küçükcan'ın, Gönül Tol'un, Ayhan Kaya'nın, Yusuf Adıgüzel'in, Yusuf Devran'ın ve benzerlerin makalelerine bakılabilir.

imkanlarına kolaylıkla ulaşabilmeyi mümkün kılacak liberal politikaları tercih etmeleri, bu grupların entegratif ilişkiye girmelerini kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede Hollanda'da bazı sivil toplum kuruluşlarının geniş toplumla sosyal, siyasal ve entelektüel düzeyde gerçekleştirdikleri ilişkilerin burada yaşayan Türkler tarafından tasvip edilmesi, hatta örf adetlere bağlılık anlamında geleneksel vurgunun azalması buna örnek olarak verilebilir.

Talcott Parsons, günümüzde dinin daha çok bireysel mesele haline geldiğinden bahisle, bağlıları üzerinde dini etos(bir grubun moral değerleri ve mizacı) ve dünya görüşü yoluyla etkili olduğuna ve toplumsal kurumların da bu insanlar tarafından geliştirildiğine dikkat çekerek dinin toplum üzerinde hatta uluslar arası ilişkilerde önemini koruduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Buradan bireylerin gündelik hayatlarında yapıp ettiklerinde çok da farkında olmadan dinlerinin etkisi altında oldukları anlaşılmaktadır. Bu yüzden Türkiye-AB ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde seyretmesinde politikacıların, akademisyenlerin, medyanın, iş çevrelerinin ve sivil toplum organizasyonlarının öneminin yanı sıra din araştırmacılarına ve görevlilerine de büyük görevler düşmektedir. Batı'nın geliştirdiği din politikalarının pasif seyircisi veya edilgen bir objesi olmamanın yolu, dini düşünce ve söylemlerin duygusallıktan ziyade bilimsel ölçüler çerçevesinde oluşturulmasından geçmektedir. Bu çerçevede ilişkilerin seyrinde, dini meselelere bilimsel yaklaşabilen akademisyenlerin ve ana dini organizasyon mensuplarının yeni etkileşimci ve iletişimci ağlar çerçevesinde kazanacağı birikim ve becerileri ve üretebilecekleri dini bilginin mahiyeti ve formu etkili olacağı benzetilmektedir.

⁵⁴ Roberts, Religion in Sociological Perspective, s.307.